

TŁUMACZENIE DZIECI I DLA DZIECI W OBECNEJ SYTUACJI MIGRACYJNEJ W POLSCE

Abstract

Interpreting of Children and for Children in the Actual Migration Situation in Poland

The paper describes the actual scene of public service interpreting and translation in Poland since the beginning of the war in Ukraine and the influx of a vast number of Ukrainian refugees into Poland. In particular it is focused on the role played by volunteer interpreters and translators who offer linguistic and cultural assistance to Ukrainian children in medical and psychotherapeutic contexts. It also deals with the activities of non-governmental organizations offering linguistic and translational support for immigrants in Poland.

Keywords: migrants, war refugees, Ukraine, interpreting for and of children, therapy, trauma

Słowa kluczowe: migranci, uchodźcy wojenni, Ukraina, tłumaczenie dzieci i dla dzieci, terapia, trauma

Wstęp

Zjawisko *child language brokering*, to jest tłumaczenie przez dwujęzyczne dzieci, przede wszystkim w sytuacji imigracji, zostało zauważone przez badaczy przekładu prawie dwie dekady temu. Badania zainicjowane m.in. przez Claudię V. Angelelli (2004, 2010) ukazują sytuacje, potrzeby i ograniczenia tłumaczenia w kontekście szkolnym, medycznym, publicznym,

zwłaszcza dla najbliższej rodziny i w jej obrębie (por. także Antonioni 2010; Antonioni, Torresi 2021; Leanza, Rocque 2015). Ukazują one złożony charakter mediacji, w której uczestniczy dziecko i która ma wpływ na rozwój intelektualny i emocjonalny młodych tłumaczy naturalnych (por. Harris, Sharwood 1978). Nierzadko dzieci pośredniczą jako tłumacze dla swoich mniej utalentowanych językowo rodziców w skomplikowanych sytuacjach emocjonalnych, podczas wizyt lekarskich, psychiatrycznych lub psychoterapii. Z zasady uważa się, iż w trakcie terapii, podczas współpracy z osobami, co do których istnieje podejrzenie występowania przeżyć traumatycznych, należy zadbać o to, by tłumacz miał tego świadomość przed rozpoczęciem pracy. Jeśli jest to możliwe, należy unikać współpracy z tłumaczami, którzy sami lub których bliscy mieli podobne doświadczenia. Tymczasem dziecko występujące wobec swego rodzica w roli tłumacza samo mogło w przeszłości doświadczyć przemocy lub być jej świadkiem, a więc jego pośrednictwo językowe może oznaczać dodatkowe emocjonalne przeżycia i w rezultacie traumę.

W polskiej literaturze translatorskiej zorientowanej na tłumaczenie środowiskowe temat pośrednictwa językowego dla lub przez młodych migrantów nie został jeszcze dobrze zbadany, choć dwujęzyczne dzieci pełnią ważną funkcję w komunikacji pomiędzy jednojęzycznymi rodzicami czy rodzinami a lekarzami, terapeutami, nauczycielami, jak również urzędnikami, policją itd. Podobnie jest z zagadnieniem tłumaczenia dla dzieci imigrantów, które przebywają w obcym otoczeniu nierzadko same, z dala od znanych sobie miejsc i osób, co dodatkowo wiąże się z doświadczeniem traumy i przemocy oraz jest wyjątkowo obciążające emocjonalnie.

Obecny kryzys migracyjny, spowodowany wojną w Ukrainie, pociągnął za sobą przyjazd do Polski ponad 3 milionów Ukraińców, głównie kobiet i dzieci. Według stanu na 31 maja 2022 roku liczba zarejestrowanych uchodźców wojennych w Polsce wyniosła około 1,15 miliona osób. Ponad 47% zarejestrowanych stanowiły dzieci i młodzież do 18 roku życia, z czego w większości (około 34% całości) były to dzieci w wieku 3–14 lat (por. raport *Gościnna Polska 2022+*: 21). Tak wielka liczba uchodźców, w tym dzieci, stanowi ogromne wyzwanie dla rynku pracy, edukacji, sektora ochrony zdrowia czy mieszkalnictwa. Można też zakładać, że stan ten skutkuje pojawieniem się nowych, ogromnych potrzeb w dziedzinie tłumaczenia, bowiem dzieci mogą odgrywać istotną rolę jako pośrednicy językowi lub odbiorcy tłumaczenia. Celem niniejszego artykułu jest ukazanie złożoności sytuacji tłumaczeniowej dla dzieci z doświadczeniem migracyjnym

w kontekście prawnym, medycznym, psychologicznym, także dzieci, które znajdują się w obcym kraju bez opieki. Sytuacja uchodźców wojennych z Ukrainy i ich potrzeby tłumaczeniowe zostaną ukazane na przykładzie działalności stowarzyszeń zawodowych tłumaczy, organizacji pozarządowych oraz towarzystw pomocy psychologicznej, które prowadzą terapię za pośrednictwem tłumaczy wolontariuszy.

1. Tłumaczenie dzieci i dla dzieci. Dzieci imigranci

Dlaczego tłumaczenie przekazów dzieci i dla dzieci zasługuje na odrębny opis naukowy? Czy tłumaczenie dla dzieci różni się od tłumaczenia dla osób dorosłych? Czy i kiedy występuje potrzeba takiego tłumaczenia? Jakie są cechy typowe dla relacji dzieci i czy stanowią one specyficzny problem w tłumaczeniu? Czy rozmowa, wywiad, przesłuchanie (np. w celu uzyskania statusu azylanta), przesłuchanie dziecka za pośrednictwem tłumacza różni się od podobnej komunikacji z osobą dorosłą? Czy tłumacz pracujący z dziećmi musi mieć specjalistyczne przygotowanie? Jak ma wyglądać jego współpraca z innymi uczestnikami takiej komunikacji: urzędnikami, policją, pracownikami służb socjalnych, psychologami? Te i podobne pytania przez wiele lat pozostawały poza kręgiem zainteresowania badaczy zajmujących się tłumaczeniem środowiskowym. Tymczasem charakterystyka przesłuchań dorosłych cudzoziemców z udziałem tłumacza w urzędach powołanych do obsługi migrantów od dawna stanowi przedmiot licznych opracowań naukowych (por. przegląd badań dotyczących sytuacji w Szwajcarii, Kanadzie, USA, Holandii, Belgii, Austrii, Wielkiej Brytanii i Szwecji w: Keselman 2009). Sytuacja w polskim Urzędzie ds. Cudzoziemców została gruntownie opisana w studiach Rafała Springera (2009, 2010) oraz Małgorzaty Tryuk (2004, 2006, 2017). Są to pierwsze polskie opracowania na temat przesłuchań uchodźców, analizy praktyki tłumaczeniowej w zestawieniu z opublikowanymi normami zawodowymi tłumaczy środowiskowych. Prace te, choć ukazują odmienne procedury, różnice w uregulowaniach prawnych związane z polityką imigracyjną przyjętą przez dane państwo, wskazują, że w badanych krajach istnieją liczne podobieństwa w zakresie przesłuchań azylanckich za pośrednictwem tłumaczy (por. Keselman 2009). Jednak kwestia tłumaczenia dla dzieci migrantów, w tym dzieci przybywających do Polski bez opieki, nie znalazła się u nas dotąd w centrum uwagi. W krajach o większym doświadczeniu migracyjnym temat ten jest podejmowany od ponad dekady.

Jednym z pierwszych studiów nad tłumaczeniem dla dzieci była praca norweskiej badaczki Anny Birgitty Nilsen (2013), która w swym pionierskim badaniu wykazała, że nawet trzyletnie dzieci posiadają wystarczające kompetencje komunikacyjne, aby uczestniczyć w rozmowie za pośrednictwem tłumacza, a tłumaczenie symultaniczne (w omawianym badaniu była to szep-tanka) nie przeszkadza w zrozumieniu relacji dziecka. Przeprowadzone przez badaczkę studium polegało na obserwacji symulowanego spotkania między dziećmi a osobami niemówiącymi w ich ojczystym języku norweskim. Wyniki tych badań dały asumpt do kolejnych prac, tym razem w środowisku dzieci starszych, wywodzących się ze środowisk migrantów w Norwegii. Pisząc o sytuacji obserwowanej w kraju, który znany jest ze swojej otwartej polityki imigracyjnej, badaczka wskazała na te obszary tłumaczenia środowiskowego, które należy przebadać w pierwszej kolejności. Są to z jednej strony specyficzne potrzeby komunikacyjne dzieci, ich sposoby i środki komunikacji, a z drugiej odpowiednie przygotowanie zawodowe do świadczenia usług tłumaczeniowych w tym konkretnym przypadku (Nilsen 2015: 121). W rezultacie badań Nilsen, pod auspicjami norweskiego Biura ds. Różnorodności i Imigracji, powstał projekt, którego celem było zbadanie sytuacji na norweskim rynku usług tłumaczeniowych oraz zaproponowanie rozwiązań istotnych dla komunikacji międzyjęzykowej i międzykulturowej adresowanych do dzieci. Obserwacje prowadzone w środowisku imigrantów dotyczące ich potrzeb tłumaczeniowych pozwoliły na opracowanie profilu „dobrego tłumacza” (ang. *good interpreter*). W opinii autorki powinna to być osoba przyjazna dzieciom, niedominująca, która potrafi dobrze się z nimi komunikować, lekko się uśmiechać, przede wszystkim mieć doświadczenie w pracy z dziećmi, być ufna, a zarazem neutralna, powinna też mieć odpowiednią wiedzę i rozeznanie w temacie rozmowy (Nilsen 2015: 124). Z norweskich badań wynika także, że w kontakcie z obcojęzycznym dzieckiem należy korzystać zwłaszcza z usług tłumaczy zawodowych (ujętych w oficjalnym rejestrze www.tolkeportalen.no), mających doświadczenie w pracy z dziećmi. Jednak przed przystąpieniem do pracy z dzieckiem trzeba przede wszystkim ustalić, jakie są kompetencje językowe i kulturowe dziecka oraz jego rodziny.

Sytuacją dzieci i nieletnich migrantów znajdujących się w obcym kraju bez opieki dorosłych oraz ich potrzebami tłumaczeniowymi zajęła się także Olga Keselman, która obserwowała przesłuchania 26 dzieci w wieku od 14 do 18 lat w szwedzkim Urzędzie ds. Migracji (Keselman 2009). Finansowany przez Szwedzką Radę ds. Pracy i Badań Społecznych oraz Uniwersytet

Linköping projekt badawczy, którym kierowała, dotyczył sposobów komunikowania się dzieci z dorosłymi. Jej badania wykazały, że traumatyczne doświadczenia dzieci, takie jak przemoc fizyczna, gwałt, prześladowania, ubóstwo, śmierć najbliższych, uwięzienia, porwania, których dzieci były świadkami albo same ich doświadczyły, mogą wpływać na ich zdolności komunikacyjne lub społeczne i w konsekwencji uniemożliwić udaną komunikację za pośrednictwem tłumacza (Keselman 2009: 28). Brak wiedzy na ten temat ze strony dorosłych: urzędników, pracowników socjalnych lub tłumaczy może spowodować, iż będą traktować dzieci jak osoby o mniejszych umiejętnościach komunikacyjnych, które łatwo poddają się sugestiom wyrażanym przez dorosłych (Keselman 2009: 25). Także to studium zwraca uwagę na konieczność angażowania do pracy wykwalifikowanych tłumaczy. W opinii autorki złe tłumaczenie wykonane przez niewykwalifikowanego tłumacza może spowodować, że dziecko będzie jeszcze bardziej zestresowane, a wiarygodność jego relacji zostanie podana w wątpliwość przez dorosłych i w rezultacie sprawiedliwości nie stanie się zadość (Keselman 2009: 33).

Norweskie i szwedzkie badania poprzedziły zakrojony na szeroką skalę europejski projekt CO-Minor-IN/QUEST (2012–2013) „Cooperation in Interpreter-Mediated Questioning of Minors” (JUST/2011/JPEN/AG/2691), który jest jak dotąd największym badaniem na temat tłumaczenia środowiskowego dla dzieci i nieletnich. Objął on swoim zasięgiem sześć krajów (Belgia, Francja, Holandia, Węgry, Wielka Brytania, Włochy), a jego celem było przedstawienie sytuacji, percepcji oraz oceny tłumaczenia podczas postępowania karnego z udziałem dzieci i młodzieży w wymienionych krajach (Balogh, Salaets 2015; Salaets, Balogh 2017). Badaniem objęto wszystkich dorosłych uczestników postępowania, to jest pracowników wymiaru sprawiedliwości, policjantów, psychologów, pracowników socjalnych, tłumaczy, w tym tłumaczy języka migowego. Główna część projektu dotyczyła opracowania kwestionariusza adresowanego do uczestników przesłuchania lub rozmowy z dzieckiem na temat roli tłumacza oraz stosowanych przez niego strategii tłumaczeniowych. Pytania dotyczyły następujących kwestii:

- czy tłumacz wspomaga dziecko czy przesłuchującego,
- czy tłumaczenie jest dosłowne i wierne,
- czy tłumacz z własnej inicjatywy wyjaśnia elementy kulturowe oraz stosuje terminologię,
- czy samodzielnie dostosowuje on język do poziomu dziecka,
- czy ze względu na dziecko autonomicznie wprowadza miłą atmosferę,

- czy suwerennie umożliwia i organizuje komunikację,
- czy z własnej woli wyraża swoją opinię o sprawie?

W omówieniu wyników kwestionariusza przeprowadzonego we Włoszech Amalia Amato i Gabriele Mack (2017) zwracają uwagę, że tłumaczom brakuje umiejętności do pracy z dziećmi oraz że współpraca między wszystkimi uczestnikami rozmowy i dziećmi z reguły pozostawia wiele do życzenia. W rezultacie respondenci ankiety wskazują jednoznacznie na konieczność wspólnego kształcenia urzędników i tłumaczy co do celów i sposobów pracy z dzieckiem. Zdaniem ankietowanych takie wspólne szkolenia pozwoliłyby na lepsze przygotowanie się do rozmowy z dzieckiem, skuteczne jej przeprowadzanie oraz omówienie po jej zakończeniu. Autorki postulują nie tylko wspólne przygotowanie, treningi czy szkolenia dla uczestników postępowania, lecz także informowanie tłumacza o celach i metodach postępowania podczas przesłuchania (*briefing*) oraz przeprowadzenie analizy przesłuchania wspólnie ze wszystkimi uczestnikami (*debriefing*). Modele takiego kształcenia, nastawionego na rozwijanie pracy zespołowej, przedstawiają również Katalin Balogh i Heidi Salaets (2015: 313–326). Postulaty zawarte w konkluzjach są zbieżne z propozycjami wysuniętymi m.in. w badaniu Keselman *et al.* (2008: 118), gdzie podkreślano konieczność zagwarantowania dobrej współpracy między urzędnikami i tłumaczami, co można osiągnąć dzięki zapewnieniu wspólnego przygotowania obu grup specjalistów. Wymiernym rezultatem projektu CO-Minor-IN/QUEST było opracowanie zaleceń adresowanych do tłumacza i pozostałych uczestników postępowania, które są istotne przed przeprowadzeniem wywiadu z dzieckiem, w jego trakcie oraz po ukończeniu rozmowy. Zalecenia te dotyczą wszystkich istotnych elementów, na które składa się tłumaczenie relacji dziecka, a są to:

- przygotowanie się do pracy i omówienie spotkania po jego zakończeniu przez wszystkich uczestników rozmowy z dzieckiem,
- ustalenie miejsca i pozycji przewidzianej dla tłumacza podczas rozmowy,
- przedstawienie tłumacza i jego roli, poinformowanie dziecka o sposobie tłumaczenia (np. mówienie w pierwszej lub w trzeciej osobie),
- dopasowanie języka do poziomu intelektualnego dziecka (dotyczy to przede wszystkim rejestru oraz elementów niewerbalnych),
- tłumaczenie relacji dziecka w sposób wierny, bezstronny, neutralny, z pełnym szacunkiem,
- powstrzymanie się od zastępowania innych uczestników rozmowy (np. samodzielne prowadzenie przesłuchania).

Poradnik *Interpreting in a Refugee Context* opracowany przez Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców UNHCR (UNHCR 2009) także zwraca uwagę na problem tłumaczenia wypowiedzi dzieci uchodźczych. W rozdziale poświęconym tłumaczeniu wywiadów z dzieckiem imigrantem sygnalizuje następujące istotne elementy komunikacji z dzieckiem, które także tłumacz powinien mieć na względzie:

- dziecko może być jednocześnie silne lub niestabilne emocjonalnie, a więc potrzebna jest wiedza, jak należy z nim postępować; dziecko może obawiać się każdego, kto nie należy do jego rodziny,
- zdarza się, że dziecko-żołnierz siłą zabrane lub porwane od rodziców ma zaburzone relacje z dorosłym, co wiąże się z jego wcześniejszymi i traumatycznymi doświadczeniami,
- dziecko wyraża się w specyficzny sposób, a więc tłumacz powinien posiadać umiejętności współpracy z dzieckiem, tak aby zrozumieć jego doświadczenia,
- podczas rozmowy mogą pojawić się trudności natury językowej, w sytuacji gdy dziecko odrzuca język i kulturę, traktując je jako przynależne do osoby, która je w przeszłości skrzywdziła.

W takich sytuacjach poradnik postuluje następujące rozwiązania w rozmowie z dzieckiem:

- należy mówić językiem prostym,
- należy uśmiechać się do dziecka,
- należy tłumaczyć krótsze segmenty mowy.

Zaleca się także bezpośrednią rozmowę między dzieckiem a tłumaczem w celu stworzenia przyjaznej atmosfery. I tak tłumacz może zwrócić się do dziecka i zachęcić je do rozmowy, mówiąc np.: „Czy nie masz nic przeciwko, żebym powtórzył(a), co mi właśnie opowiedziałeś(-a)s?”.

Podczas rozmowy lub podczas przesłuchania z udziałem tłumacza trzeba przede wszystkim mieć na względzie, że dzieci są wrażliwe, bezbronne, często mają nieustalone kompetencje komunikacyjne i językowe, przez co tłumaczenie może okazać się zadaniem skomplikowanym, wymagającym odrębnego podejścia, innych strategii tłumaczeniowych i komunikacyjnych (por. Balogh, Salaets 2015: 66–69, 74–75).

Kolejną kwestią, na którą zwraca się obecnie uwagę, jest wpływ pracy z dzieckiem na stan emocjonalny lub psychiczny tłumacza (Sultanić 2021). Tłumaczenie dla dziecka jest wymagające, a tłumaczenie relacji o doświadczeniu traumatycznym stanowi dodatkowe wyzwanie dla tłumacza. Na ten nowy aspekt tłumaczenia środowiskowego zwraca uwagę Marjory

A. Bancroft (2017), która proponuje termin *trauma-informed interpreting* na określenie sytuacji tłumaczeniowej, w której tłumacz jest konfrontowany z doświadczeniem traumy osoby, której relacje ma przetłumaczyć. To z kolei może skutkować pojawieniem się u tłumacza traumy zastępczej. W tej sytuacji autorka proponuje serię technik terapeutycznych do stosowania przez tłumaczy, a także programy specjalistyczne (np. amerykańskie programy Healing Voices czy Breaking Silence) pomagające w przezwyciężaniu tego stanu psychicznego. Występowanie traumy zastępczej wśród tłumaczy sygnalizowane jest także w studium Indiry Sultanić (2021), która bada zachowanie amerykańskich tłumaczy pracujących podczas przesłuchań dzieci pozostawionych bez opieki na granicy USA z Meksykiem. Badania przeprowadzone przez autorkę ukazują różnorodność sytuacji traumatycznych, z którymi muszą się zmierzyć ci tłumacze, a które dotyczą m.in. języka używanego przez dziecko, które nie w pełni opanowało język hiszpański lub posługuje się jego lokalnymi odmianami, oraz przekazywanych przez dziecko treści na temat jego dramatycznych przeżyć. Nie wszyscy tłumacze są przygotowani, aby zmierzyć się z tymi informacjami, i w rezultacie nie mogą w pełni dostosować się do standardów zawodowych czy reguł etycznych tłumaczenia środowiskowego. W tej sytuacji autorka proponuje techniki, które mogą pomóc tłumaczowi w przezwyciężeniu traumy zastępczej. Są wśród nich: techniki indywidualne (zdrowy tryb życia, hobby, rozwój duchowy), techniki kognitywne (pozytywne myślenie, szukanie rozwiązań), techniki emocjonalne (techniki relaksacyjne, terapie), techniki fizyczne (joga, ćwiczenia fizyczne) czy też techniki interpersonalne (*debriefing* po zakończonej pracy, pomoc kolegów tłumaczy, znajomych, rodziny) (Sultanić 2017: 242).

2. Imigranci w Polsce i ich potrzeby w zakresie tłumaczenia

2.1. Badania naukowe

Jak na tle badań międzynarodowych dotyczących tłumaczenia środowiskowego w kontekście uchodźstwa przedstawiają się polskie osiągnięcia? Problematyka związana z tłumaczeniem dla uchodźców została podjęta z dwóch punktów widzenia: w kontekście tłumaczenia medycznego oraz tłumaczenia dla migrantów.

Kwestie tłumaczenia i tłumacza w środowisku medycznym w Polsce po raz pierwszy zostały dokładnie opisane przez Katarzynę Gałązkę (2009, 2010). Autorka w sposób systematyczny przedstawiła różnorodność kontekstów medycznych i konieczność korzystania z usług tłumacza w publicznym i prywatnym sektorze usług medycznych, a także w sytuacji turystyki medycznej. W swych pracach badaczka omawia etapy profesjonalizacji zawodu tłumacza medycznego: regulacje prawne, normy, możliwości kształcenia oraz rynek usług tłumaczeniowych w sektorze ochrony zdrowia. Dodatkowo analizuje praktykę tłumaczeniową zarówno w publicznym sektorze zdrowia, ze szczególnym uwzględnieniem usług świadczonych uchodźcom, jak i w sektorze prywatnym dotyczącym pacjentów przybywających do Polski w ramach turystyki medycznej. Wyniki badań przedstawione przez Gałązkę ukazują raczej pesymistyczny obraz miejsca tłumacza w sektorze usług medycznych, a nawet wręcz negowanie jego roli oraz potrzeby wykorzystania jego umiejętności (por. Gałązka 2010: 128). Niepublikowana praca magisterska Michała Tomaszewskiego (2003), który obserwował udział tłumacza w grupowej terapii psychologicznej, a także monografie Małgorzaty Tryuk (2004, 2006) również przedstawiają polską służbę zdrowia, która wydaje się nie odczuwać potrzeby korzystania z usług tłumaczeniowych, co, jak wykazuje praktyka, może skutkować negatywnymi zjawiskami (np. brakiem wiedzy o stanie zdrowia, zgody na leczenie, kontynuację leczenia). Tę sytuację podsumowuje Gałązka (2010: 128), cytując wypowiedź polskiego lekarza: „Niech się uczyć polskiego, jeśli chcą się u nas leczyć”.

Rola tłumacza podczas przesłuchania imigracyjnego w polskim Urzędzie ds. Cudzoziemców w Warszawie stanowiła temat studiów Tryuk (2004, 2006, 2017), a następnie obserwacji i analiz przeprowadzonych przez Springera (2009, 2010). Badania te wykazały rozbieżność między praktyką tłumaczeniową oraz oczekiwaniami użytkowników tłumaczenia (urzędników) a zapisanymi w kodeksach normami i zasadami wykonywania przekładu w tym konkretnym środowisku. Powyższe studia nie brały jednak pod uwagę specyficznych sytuacji, w której znajdują się dzieci imigranci.

2.2. Wsparcie tłumaczeniowe dla migrantów z Ukrainy

Do czasu inwazji armii rosyjskiej na Ukrainę w lutym 2022 roku pomocą w świadczeniu usług tłumaczeniowych dla migrantów w Polsce zajmowały się głównie organizacje pozarządowe. Inicjatywy podejmowane przez

te organizacje bardzo często skupiają się wokół kwestii zdrowia, w tym zdrowia psychicznego dorosłych oraz dzieci imigrantów i uchodźców. Oto przykładowe akcje podejmowane obecnie przez wybrane organizacje:

- wsparcie tłumaczeniowe podczas wizyt u lekarza, składania wniosku, przesłuchania w urzędzie wojewódzkim oraz w innych sprawach życia codziennego. I tak Stowarzyszenie Interwencji Prawnej (SIP) korzysta z usług tłumaczy wolontariuszy, głównie studentów kierunków filologicznych lub lingwistycznych (por. Abramowska 2016, także strona stowarzyszenia: <https://interwencjaprawna.pl/o-nas/o-sip/sprawozdania/>),
- organizowanie kursów języków specjalistycznych (np. SIP w roku 2015/2016 zorganizował kurs języka rosyjskiego dla ginekologów, laryngologów oraz onkologów, por. <https://interwencjaprawna.pl/o-nas/o-sip/sprawozdania/>),
- pomoc psychologiczna, np. dla dzieci. Obecnie Polskie Forum Migracyjne prowadzi bezpłatne indywidualne konsultacje u psychologa dziecięcego w językach polskim, angielskim lub rosyjskim (<https://forummigracyjne.org/kursy/>),
- Fundacja Ocalenie udziela pomocy psychologicznej w języku polskim, angielskim, ukraińskim i rosyjskim (<https://ocalenie.org.pl/nasze-dzialania/pomagamy/pomoc-psychologiczna>),
- publikacje poradników, przewodników, np. Polskie Forum Migracyjne wydaje m.in. broszury dotyczące zdrowia kobiet i opieki nad dzieckiem: *Jestem mamą w Polsce* w języku polskim, angielskim, rosyjskim, arabskim i wietnamskim, *Jesteśmy rodzicami w Polsce* w języku polskim, angielskim, rosyjskim, arabskim, wietnamskim i ukraińskim, *Zdrowie w Polsce. Profilaktyka zdrowia dla migrantów i migrantek* w języku polskim, angielskim, rosyjskim i ukraińskim (<https://forummigracyjne.org/>),
- tłumaczenie na język angielski i francuski formularzy medycznych przez Międzynarodową Inicjatywę Humanitarną,
- kursy języka polskiego (np. Centrum Inicjatyw Międzykulturowych (<https://cimhoryzonty.org/inne/kursy-jezyka-polskiego-dla-ukrainek-i-ukraincow/>),
- specjalistyczne doszkadzanie tłumaczy: wspomniane Centrum współuczestniczyło w wydaniu poradnika *Praca z tłumaczem w terapii i diagnozie psychologicznej. Specyfika pracy oraz zalecenia dla psychologów i terapeutów pracujących z tłumaczami na rzecz osób*

obcojęzycznych, rekomendowanego przez Polskie Towarzystwo Psychologiczne (por. Wądołowska 2014).

Ta ostatnia praca, niezwykle potrzebna, jest w środowisku tak tłumaczeniowym, jak i psychoterapeutycznym mało znana. Szczegółowo omawia następujące kwestie: dlaczego istotna jest współpraca z wykwalifikowanym tłumaczem podczas sesji psychoterapeutycznej, kto decyduje o potrzebie współpracy z tłumaczem, jakie są czas i miejsce pracy tłumacza, jak przygotować się do pracy z tłumaczem, jaka jest specyfika pracy z pacjentem przy współpracy z tłumaczem. Poradnik proponuje wskazówki ułatwiające komunikację za pośrednictwem tłumacza; wyjaśnia, jakie mogą być skutki współpracy z osobą niebędącą zawodowym tłumaczem. Osobne miejsce zajmuje problem współpracy z tłumaczem podczas sesji z uchodźcami, którzy byli ofiarami tortur, a także współpraca z tłumaczami języka migowego. Poradnik uzupełniają zalecenia dotyczące wspólnego kształcenia tłumaczy oraz psychologów na rzecz pracy psychologicznej i psychoterapeutycznej. Autorka proponuje także listę specjalistycznych kompetencji tłumacza oraz psychologa, którzy mają razem współpracować. Do kompetencji tłumaczy zalicza wiedzę o:

- podstawach psychologii międzykulturowej,
- przeprowadzaniu wywiadu psychologicznego i jego specyfice,
- współpracy z psychologiem na rzecz pracy z cudzoziemcami, ze szczególnym uwzględnieniem uchodźców,
- specyfice pracy z osobami zaburzonymi oraz po traumie,
- roli tłumacza podczas współpracy z psychologiem,
- etyce pracy tłumacza w kontekście konsultacji psychologicznych,
- a także znajomość zakresu terminologii specjalistycznej stosowanej w psychologii w diagnozie oraz terapii.

Kompetencje psychologów z kolei obejmują wiedzę o:

- roli tłumacza podczas współpracy z psychologiem,
- etyce pracy tłumacza podczas konsultacji psychologicznej,
- podstawach psychologii międzykulturowej,
- organizacji pracy podczas sesji z udziałem tłumacza.

W podsumowaniu autorka stwierdza, że rzetelna diagnoza zależy również od dobrego tłumaczenia. Kwestia tłumaczenia dzieci i dla dzieci i tym razem została pominięta, być może nieświadomie.

W wyniku wybuchu wojny w Ukrainie sytuacja migrantów w Polsce zmieniła się diametralnie. Polska z kraju emigracyjnego przekształciła się w typowe państwo imigracyjne, a liczbę wszystkich cudzoziemców

przebywających obecnie w Polsce szacować można na około 3,3–3,5 miliona osób (raport *Gościnną Polską 2022+*: 11). Stanowi to kolosalne wzywanie we wszystkich sferach życia społecznego, w tym w sektorze usług tłumaczeniowych. Oprócz organizacji pozarządowych naprzeciw tym potrzebom wychodzą zawodowe stowarzyszenia tłumaczy. I tak powstał wspólny projekt „Tłumacze dla Ukrainy” (<https://tlumaczedlaukrainy.pl/>) firmowany przez Stowarzyszenie Tłumaczy Polskich (STP), Polskie Towarzystwo Tłumaczy Przysięgłych i Specjalistycznych TEPIS, Polskie Stowarzyszenie Tłumaczy Konferencyjnych (PSTK), Bałtyckie Stowarzyszenie Tłumaczy, Lubelskie Stowarzyszenie Tłumaczy, Związek Zawodowy Tłumaczy Przysięgłych w Polsce (ZZTP) oraz Fundację FreeLING. Obejmuje on:

- listę tłumaczy pracujących *pro bono*,
- dwujęzyczne dokumenty w językach polskim, ukraińskim, rosyjskim i angielskim, np. formularze medyczne, prawne, urzędowe,
- materiały pomocnicze,
- materiały edukacyjne, np. podręczniki do nauki języka polskiego, do zajęć o wielokulturowości,
- słowniczki oraz rozmówki.

Także Polskie Towarzystwo Tłumaczy Przysięgłych i Specjalistycznych TEPIS opracowało tematyczne słowniki, listy studentów tłumaczy wolontariuszy oraz zasady transliteracji ukraińskiej i rosyjskiej (<https://tepis.org.pl/ukraina-vademecum/>).

Latem 2022 roku zespół pod kierunkiem Macieja Bukowskiego i Macieja Duszczyka złożony z wybitnych naukowców, prawników, socjologów, ekonomistów, przedsiębiorców oraz aktywistów skupionych w fundacji WiseEuropa opracował raport *Gościnną Polską 2022+* na temat sytuacji w Polsce po agresji Rosji na Ukrainę. Raport ten przypomina o braku spójnej krajowej polityki imigracyjnej, która ujawniła się po raz kolejny w wyniku obecnego kryzysu migracyjnego. Raport przypomina także, iż polskie regulacje dotyczące polityki imigracyjnej są „rozproszone i nie stanowią całościowego i systemowego podejścia, dzięki któremu państwo mogłoby elastycznie i właściwie odpowiadać na wyzwania w tym obszarze funkcjonowania” (s. 10). Warto przyrzeć się, czy w dokumencie tym znajduje się jakiegokolwiek odniesienie do potrzeb tłumaczeniowych artykułowanych przez wszystkich uczestników publicznych i społecznych, a przede wszystkim przez ukraińskich uchodźców. Są bardzo nieliczne wzmianki, które świadczą o tym, że zespół specjalistów do spraw migracji nie widzi głębszej potrzeby organizacji systematycznej pomocy w zakresie

przekładu z języka ukraińskiego i na język ukraiński, a jeśli tę kwestię zauważy, to tylko pobieżnie.

I tak w rozdziale na temat ochrony zdrowia autorzy zauważają: „Obecnie działają w Polsce placówki psychologiczne zatrudniające personel władający językiem ukraińskim. Skala ich działalności i dostępność nie jest znana” (s. 77). Choć wskazana jest konieczność uruchomienia poradnictwa psychologiczno-psychiatrycznego, nie ma nic o pomocy tłumaczy w tego typu działaniach (s. 77–78). Wśród rekomendacji autorzy postulują organizację „zdalnych usług tłumaczenia «na żądanie»” (s. 79), przez co rozumieją tłumaczenie telefoniczne, które jest znane i powszechnie stosowane za granicami Polski w krajach o dużym doświadczeniu pracy dla migrantów (Lázaro-Gutiérrez *et al.* 2021). Autorzy w następujący sposób tłumaczą tę usługę: „Działanie polega na powstaniu call-center/videocall-center, gdzie przeszkolone osoby będą tłumaczyć rozmowę między lekarzem (lub innym personelem medycznym) a pacjentem uchodzącą wojennym, w niewystarczającym stopniu posługującym się językiem polskim” (s. 79). Nie wiadomo jednak, na czym ma polegać owo „przeszkolenie”, o którym mowa w dokumencie. Autorzy piszą następnie, że „Serwis będzie bezpłatny (...), będzie wymagać zatrudnienia odpowiedniej, do realnego zapotrzebowania, liczby tłumaczy, aby zapewnić elastyczny dostęp do usług, a z czasem będzie wspomagany przez sztuczną inteligencję, AI” (s. 79). Po raz pierwszy w tak ważnym dokumencie pojawia się termin „tłumacz”, choć z uwagą, że wkrótce może być on zastąpiony przez tłumaczenie maszynowe. O „tłumaczach dostępnych na telefon” znajdujemy jeszcze raz wzmiankę na stronie 114 raportu. Autorzy w następujący sposób opisują tę usługę: „Pomysł zaczerpnięty z doświadczeń norweskich – ten sam tłumacz może obsłużyć wielu lekarzy i/lub urzędników. Co więcej, taka usługa, będąca alternatywą dla otwartej dwujęzyczności w miejscach publicznych, nie stwarzałaaby potencjalnych konfliktów między Polakami a Ukraińcami”. W dziale dotyczącym ochrony zdrowia autorzy postulują przygotowanie „wielojęzycznych zbiorów terminologii medycznej”, która usprawni prowadzenie elektronicznej dokumentacji medycznej w różnych wersjach językowych oraz elastyczne translacje według potrzeby. O samym tłumaczeniu autorzy piszą jako o „implementacji wielojęzycznych słowników” (s. 80–81). Odrębny dział raportu dotyczy polityki integracyjnej. W związku z wyzwaniem psychologicznymi wynikającymi z migracji autorzy piszą: „Istotne jest, aby uchodźcy mieli dostęp do pomocy w języku ukraińskim, a więc do psychologów mówiących w tym języku. **Pomysły**

dotyczące prowadzenia terapii przez tłumacza mogą skończyć się niepowodzeniem” (podkr. autorki) (s. 112).

W raporcie powtarza się jednak opinia, że integracja ukraińskich imigrantów powinna odbywać się przez intensywną naukę języka polskiego (np. s. 113, 115). Przypomina to cytowane wyżej zdanie wygłoszone przez polskiego lekarza współpracującego z jednym z ośrodków dla uchodźców (por. Gałązka 2010: 128). Raport stwierdza ponadto brak systematycznych i systemowych rozwiązań na poziomie państwa w kwestiach pomocy dla migrantów. Z naszej strony należy dodać, że brakuje też wsparcia tłumaczeniowego, które mogłoby być podejmowane przez odpowiednie urzędy lub instytucje, tak jak to ma miejsce w krajach mających odpowiednią politykę migracyjną.

2.3. Tłumaczenie dzieci i dla dzieci ukraińskich

Wbrew opiniom zawartym w raporcie odbywają się w Polsce konsultacje psychologiczne dla uchodźców z Ukrainy z udziałem tłumacza. Jednak wiedza o nich jest fragmentaryczna i rozproszona. Poza terapiami organizowanymi przez organizacje pozarządowe nie ma aktualnej bazy lub rejestru instytucji oferujących takie konsultacje lub terapie. Również wiedza na temat zaangażowanych do takiej pracy tłumaczy nie jest pełna. Można się jedynie domyślać, że często są to osoby dobrej woli, dwujęzyczne, zapraszane okazjonalnie, *ad hoc*, jednak bez wystarczającego przygotowania do podjęcia się tego wyczerpującego emocjonalnie zadania.

Przykładem udzielanej pomocy terapeutycznej dla uchodźców, w tym dzieci z Ukrainy, jest działalność Polskiego Towarzystwa Terapii EMDR (Eye Movement Desensitization and Reprocessing) (<https://emdr.org.pl>). Terapia ta jest rekomendowana przez WHO, a także przez Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne i Psychologiczne oraz Międzynarodową Organizację Stresu Traumatycznego jako skuteczna metoda leczenia zespołu stresu pourazowego. Towarzystwo to organizuje obecnie sesje dla ukraińskich uchodźczyń, także dla dzieci, które wymagają pomocy psychologicznej w wyniku stresu związanego z wojną i ucieczką do obcego kraju. Terapie są prowadzone z udziałem tłumaczy wolontariuszy, wykładowców oraz studentów kierunku tłumaczeniowego jednego z polskich uniwersytetów, także okazjonalnie przez chętne do współpracy osoby dwujęzyczne. Obserwacja dwóch sesji terapeutycznych z udziałem tłumacza (w jednej sesji

uczestniczyło dziecko razem z matką, w drugiej – samo dziecko z terapeutą) potwierdza słuszność wyboru takiej formy pracy psychologicznej. W rozmowie prywatnej z dwiema tłumaczkami współpracującymi z fundacją EMDR przeprowadzonymi w dniach 5 i 8 lipca 2022 roku potwierdzone zostały te aspekty, na które zwracają uwagę wyżej wymienione opracowania zagranicznych badaczy, a mianowicie:

- w trakcie sesji istotne jest ustalenie z terapeutą sposobu komunikowania się z dzieckiem w celu usprawnienia terapii; tłumacz przyznaje, że pełni funkcję asystenta terapeuty, ale nie zastępuje specjalisty, nie prowadzi osobnej rozmowy z dzieckiem; może jednak prosić dziecko o wyjaśnienie pewnych zjawisk lub emocji; tłumacz nie wychodzi poza swą rolę;
- problemem może być język używany przez dziecko: dzieci ukraińskie posługują się np. odmianą języka ukraińskiego z elementami języka rosyjskiego, tzw. surżykiem, który nie jest dobrze znany tłumaczom; kwestie związane z użyciem tej odmiany języka tłumacz musi terapeutcie wyjaśnić;
- tłumacz pełni funkcję pośrednika kulturowego; jedna z tłumaczek objaśniała terapeutce treść gry komputerowej, w którą podczas sesji grał mały pacjent. Sama też przyłączyła się do gry, aby lepiej zrozumieć realia z poziomu dziecka;
- praca jest obciążająca, trudny jest widok dziecka w ciężkim stanie psychicznym, wycofanego, zestresowanego, z którym nie można nawiązać kontaktu; taka sytuacja jest też bardzo stresująca dla tłumacza;
- jedna z tłumaczek przyznaje, że uśmiecha się do dziecka nawet wtedy, gdy terapeuta tego nie robi; dziecko jest bardziej otwarte w stosunku do tłumaczki niż terapeuty, co wyraża się odmienną mową ciała;
- tłumaczki podkreślają, że bardzo ważne jest przygotowanie sesji, podanie informacji przed spotkaniem oraz omówienie sesji po jej zakończeniu; zwracają uwagę na wagę dobrej organizacji sesji i współpracy z terapeutą;
- tłumaczki przyznają, że brakuje im dodatkowego przygotowania specjalistycznego do tego typu pracy;
- obie tłumaczki zdają sobie sprawę z tego, że praca z dziećmi uchodźcami może wywołać u nich zespół zastępczej traumy.

Podsumowanie

Niespotykana do tej pory sytuacja imigracyjna w Polsce w wyniku wojny w Ukrainie ukazała rosnące w wielkim tempie zapotrzebowanie na usługi tłumaczeniowe, także w nowych sytuacjach, np. w kwestii zdrowia psychicznego uchodźców wojennych oraz dzieci uchodźców. Państwo nie przygotowało żadnego systemowego rozwiązania i nie wiadomo, jak te usługi miałyby być zagwarantowane. Zamiast zapewnienia tłumaczenia są organizowane przez różne instytucje (np. przez samorządy, urzędy, także uniwersytety) intensywne kursy języka polskiego. Działania w zakresie tłumaczenia podejmowane są za to przez organizacje pozarządowe, a także przez zawodowe stowarzyszenia tłumaczy. Polegają one głównie na pracy wolontariuszy – nie zawsze z odpowiednim przygotowaniem specjalistycznym w zakresie tłumaczenia środowiskowego oraz bez wsparcia psychologicznego dla tłumaczy, którzy muszą stawić czoła traumatycznym relacjom uchodźców. Obserwacja sesji terapeutycznych z udziałem tłumacza ujawniła także pilną potrzebę organizacji wspólnych szkoleń dla wszystkich uczestników sesji, zwłaszcza terapeutów i tłumaczy. Szkolenia takie pozwoliłyby na dokładne określenie zadań oraz kompetencji tłumacza, w tym tłumacza wolontariusza. Podobne szkolenia mogłyby w przyszłości objąć inne grupy pracowników obsługujących sprawę uchodźców: urzędników, policję, prawników, pracowników pomocy społecznej oraz tłumaczy, co postulowała ponad dekadę temu Tryuk (2006: 185–186).

Bibliografia

- Abramowska, Barbara. 2016. *L'invisible présence de l'interprète communautaire à l'exemple de l'interprète dans une organisation non gouvernementale*. Niepublikowana praca magisterska, Warszawa: Instytut Lingwistyki Stosowanej, Uniwersytet Warszawski.
- Amato, Amalia. 2021. *Interpretare per bambini/e e ragazzi/e in contesti legali*, w: M. Russo (red.), *Interpretare da e verso l'italiano. Didattica e innovazione per la formazione dell'interprete*, Bologna: Bologna University Press, s. 359–372.
- Amato, Amalia, Mack, Gabriele. 2015. *Briefing, Debriefing and Support*, w: K. Balogh, H. Saleats (red.), *Children and Justice: Overcoming Language Barriers*, Cambridge–Antwerp–Portland: Intersentia, s. 243–312.
- 2017. *Interpreters Working with Children in Italy. Profile, Role and Expectations*, *InTRAlinea XIX*, https://www.intraline.org/current/article/interpreters_working_with_children_in_Italy [dostęp: 15.07.2022].

- 2021. *The Best Interest of the Child in Interpreter-mediated Interviews – Researching Children’s point of view*, InTRAlinea XXIII, https://www.intralinea.org/archive/article/the_best_interest_of_the_child_in_interpreter_mediated_interviews [dostęp: 15.07.2022].
- Angelelli, Claudia V. 2004. *Revisiting the Interpreter’s Role*, Amsterdam–Philadelphia: J. Benjamins.
- 2010. *A Professional Ideology in the Making: Bilingual Youngsters Interpreting for their Communities and the Notion of (No)Choice*, „Translation and Interpreting Studies” 5/1, s. 94–104.
- Antonini, Rachele. 2010. *The Study of Child Language Broker: Past, Current and Emerging Research*, „MediAzioni” 10, Special Issues, s. 1–23.
- Antonini, Rachele, Cirillo, Letizia, Rossato, Linda, Torresi, Ira (red.). 2017. *Non-professional Interpreting and Translation: State of the Art and Future of an Emerging Field of Research*, Amsterdam–Philadelphia: J. Benjamins.
- Antonioni, Rachele, Torresi, Ira. 2021. *Child language brokering e interpretazione*, w: M. Russo (red.), *Interpretare da e verso l’italiano. Didattica e innovazione per la formazione dell’interprete*, Bologna: Bologna University Press, s. 441–456.
- Balogh, Katalin, Salaets, Heidi (red.). 2015. *Children and Justice: Overcoming Language Barriers*, Cambridge–Antwerp–Portland: Intersentia.
- Bancroft, Marjory A. 2017. *The Voice of Compassion: Exploring Trauma-Informed Interpreting*, w: C. Valero-Garcés, R. Tipton (red.), *Ideology, Ethics and Policy Development in Public Service Interpreting and Translation*, Bristol: Multilingual Matters, s. 195–219.
- Böser, Ursula, La Rooy, David. 2018. *Interpreter-mediating Investigative Interviews with Minors: Setting the Ground Rules*, „Translation and Interpreting Studies” 13/1, s. 208–229.
- Bukowski, Maciej, Duszczyk, Maciej (red.). 2022. *Gościnną Polską 2022+. Jak wesprzeć Polskę i Polaków w pomocy osobom uciekającym przed wojną w Ukrainie*, Warszawa: Fundacja WiseEuropa, wise-europa-eu/2022/08/23/goscinna-polska-2022/ [dostęp: 15.07.2022].
- Gałązka, Katarzyna. 2009. *L’interprétation communautaire dans le milieu médical en Pologne. Normes, défis, réalités*. Niepublikowana praca magisterska, Warszawa: Instytut Lingwistyki Stosowanej, Uniwersytet Warszawski.
- 2010. *Tłumacz medyczny w Polsce*, w: M. Tryuk (red.), *O tłumaczach, prawnikach, lekarzach i urzędnikach. Teoria i praktyka przekładu środowiskowego w Polsce*, Warszawa: Bel Studio, s. 111–156.
- Harris, Brian, Sharwood, Bianca S. 1978. *Translating as an Inner Skill*, w: D. Gerver, H.W. Sinaiko (red.), *Language, Communication and Interpretation*, New York: Plenum Press, s. 155–170.
- Keselman, Olga. 2009. *Restricting Participation: Unaccompanied Children in Interpreter-mediated Asylum in Hearings in Sweden*, Linköping: Linköpings universitet, Institutionen för beteendevetenskap och lärande.
- Keselman, Olga, Cederborg, Ann-Christin, Lamb, Michael E., Dahlström, Örjan. 2008. *Mediated Communication with Minors in Asylum-seeking Hearings*, „Journal of Refugee Studies” 21/1, s. 103–116.

- Lázaro-Gutiérrez, Raquel, Iglesias-Fernández, Emilia, Cabrera-Méndez, Gabriel. 2021. *Aspectos éticos de los protocolos de actuación en interpretación telefónica*, „Verba Hispanica” 20/1, s. 137–156.
- Leanza, Yvan, Rocque, Rhéa. 2015. *Pediatric Settings*, w: F. Pöchhacker (red.), *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies*, London: Routledge, s. 307–309.
- Nilsen, Anne Birgitta. 2013. *Exploring Interpreting for Young Children*, „Translation and Interpreting” 5/2, s. 14–29.
- 2015. *Interpreted Communication with Children in Public-Sector-Services*, „Translation and Interpreting” 7/3, s. 121–131.
- Salacets, Heidi, Balogh, Katalina. 2017. *Participants' and Interpreters' Perception of the Interpreter's Role in Interpreted-mediated investigative interviews of minors: Belgium and Italy as a Case*, w: C. Valero-Garcés, R. Tipton (red.), *Ideology, Ethics and Policy Development in Public Service Interpreting and Translation*, Bristol: Multilingual Matters, s. 151–178.
- Springer, Rafał. 2009. *The Role(s) of a Community Interpreter versus Professional Standards and Ethics*. Niepublikowana praca magisterska, Warszawa: Instytut Lingwistyki Stosowanej, Uniwersytet Warszawski.
- 2010. *Rola(e) tłumacza środowiskowego w kontekście azylancim i uchodźczym a etyka, standardy zawodowe i oczekiwania pracowników polskiego urzędu imigracyjnego*, w: M. Tryuk (red.), *O tłumaczach, prawnikach, lekarzach i urzędnikach. Teoria i praktyka przekładu środowiskowego w Polsce*, Warszawa: Bel Studio, s. 157–215.
- Sultanić, Indira. 2021. *Interpreting Traumatic Narratives of Unaccompanied Child Migrants in the United States: Effects, Challenges and Strategies*, „Linguistica Antverpiensia, New Series: Themes in Translation Studies” 20, s. 227–247.
- Tomaszewski, Michał. 2003. *L'interprétation communautaire en psychothérapie*. Niepublikowana praca magisterska, Warszawa: Instytut Lingwistyki Stosowanej, Uniwersytet Warszawski.
- Tryuk, Małgorzata. 2004. *L'interprétation communautaire. Des normes et des rôles dans l'interprétation*, Warszawa: TEPIS.
- 2006. *Przekład ustny środowiskowy*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- (red.). 2010. *O tłumaczach, prawnikach, lekarzach i urzędnikach. Teoria i praktyka przekładu środowiskowego w Polsce*, Warszawa: Bel Studio.
- 2012. *The Judge, the Doctor, the Immigration Officer and the Interpreter. Community Interpreters' Roles Perception. Polish Perspective*, „Interpreters' Newsletter” 17, s. 139–157.
- 2017. *Conflicts. Tensions. Aggression: Ethical Issues in Interpreting during Asylum Hearings at the Office for Foreigners in Warsaw*, w: C. Valero-Garcés, R. Tipton (red.), *Ideology, Ethics and Policy Development in Public Service Interpreting and Translation*, Bristol: Multilingual Matters, s. 179–194.
- UNHCR. 2009. *Interpreting in a Refugee Context. Self study Module 3*, <https://www.unhcr.org/media/3-who-refugee-annex-3-interpreting-refugee-context> [dostęp: 15.07.2022].
- 2017. *Handbook for Interpreters in Asylum Procedures*, Berlin: Frank & Timme.

- Valero-Garcés, Carmen, Tipton, Rebecca (red.). 2017. *Ideology, Ethics and Policy Development in Public Service Interpreting and Translation*, Bristol: Multilingual Matters.
- Wądołowska, Monika. 2014. *Praca z tłumaczem w terapii i diagnozie psychologicznej. Specyfika pracy i zalecenia dla psychologów i terapeutów pracujących z tłumaczami na rzecz osób obcojęzycznych*, Warszawa: Centrum Inicjatyw Międzykulturowych.

Źródła internetowe [dostęp: 15.07.2022]

<https://cimhoryzonty.org/>.

<https://emdr.org.pl>.

<https://forummigracyjne.org>.

<https://interwencjaprawna.pl/>.

<https://ocalenie.org.pl/>.

<https://tepis.org.pl/ukraina-vademecum/>.

<https://tlumaczedlaukrainy.pl/>.

https://www.arts.kuleuven.be/english/rg_interpreting_studies/research-projects/co_minor_in_quest/FINALProspCMIQ_EN.pdf.

<http://www.ihif.eu>,

<http://www.mih.ihif.eu/mih>.